

La política dins el règim franquista: famílies o clienteles ? Algunes aportacions des de la perspectiva microhistòrica.

Martí Marin i Corbera

El franquisme del pluralisme limitat: ficció o realitat ?

En el transcurs del debat sobre la naturalesa del règim franquista s'ha vingut utilitzant, amb més o menys matitzacions, l'expressió *pluralismo limitado* que encunyà Juan José Linz en els anys seixanta¹. Aquesta fórmula, esdevinguda "definició", ha estat la més emprada per aquells que han argumentat que la naturalesa del franquisme era diferent de la dels règims feixistes, encara que s'hagués assimilat a ells en les formes político-econòmiques en els seus primers anys d'existència.

En aquest tipus d'argumentacions s'ha tendit a confondre, en la meua opinió, l'existència de sectors enfrontats en la lluita pel poder interna al franquisme, amb projectes essencialment diferents en llur concepció del que havia de ser el règim en totes les seves dimensions. S'ha cregut que el mer fet de que diverses faccions es disputessin l'espai polític era una prova de la inexistència de feixisme, suposant al feixisme - i de passada també a l'estalinisme² - un monolitisme intern que no ha existit mai enlloc segurament, doncs tot règim genera un determinat tipus de competència pels espais de poder per bé que aquesta estigui restringida a un partit únic.³

Aquesta situació de competència interna no de partit sinó de facció ha volgut ser justificada per l'existència de "famílies polítiques", que serien les que donarien una base més segura al tan limitat pluralisme⁴. D'aquesta manera es sustentativitzaven les diferències i neixia una família monàrquica, una catòlica, una tradicionalista, una falangista, etc. encara amb subdivisions internes diverses. Qui podria negar, doncs, el "pluralisme" davant de tan "variatiu" espectre polític ? El terme "franquista" perdria així tot valor, de forma que hom hauria estat, en realitat, membre d'una d'aquestes famílies polítiques, amb un projecte polític propi, i "franquista" només de forma contingent, encara que la contingència de la situació s'hagués perllongat per espai de quaranta anys.

Ningú, però, s'ha atrevit a anar més enllà de resaltar una procedència comú a l'hora de posar límits a la composició de qualsevol d'aquestes "famílies", insistint més aviat en la qüestió de la seva definició laxa, en tant que no es tractava de partits sinó d'això, de "famílies", i per tant subjectes a constants processos de subdivisió i reagrupament, de baralla interna, sortida i entrada, com passa a les millors famílies.

En definitiva és el tema de la procedència comú l'únic que té algun sentit de veritat en tot aquest esquema d'anàlisi. La procedència o procedències - origen polític d'abans de la guerra o àmbit de formació i enquadrament juvenil en la postguerra - són un element que permet d'establir el que s'ha qualificat com *centros de extracción* de la classe política⁵, però no garanteix en absolut que en algun moment de la seva trajectòria individus d'origen comú arribin a tenir una política diferenciada, de facció. Aquesta política de facció, resseguible només en moments conjunturals, conté la paradoxa de que, fora de la fase de la més immediata

posguerra, agrupa a individus que, en principi, hauriem pogut agrupar en diferents famílies per la dispersió de les dades que ens situarien el seu origen. És molt difícil de trobar accions col·lectives que justifiquin l'ús explicatiu donat al terme "famílies", més enllà del període de guerra i immediata posguerra, i encara per referir-nos a les intrigues polítiques que es tramaven al voltant del govern de Burgos, més que no pas a un joc ampli de faccions. Ja que difícilment trobarem correspondència entre el joc de famílies que podríem descriure per la capital - ja fos Burgos o Madrid - i el que podríem resseguir en un altre àmbit provincial o local a mig termini.

Les dificultats de donar un caràcter gaire cosa més que instrumental a l'anàlisi de famílies el subratllaren en el seu moment els resultats obtinguts per l'estudi de Carles Viver Pi-Sunyer sobre la classe política del primer franquisme⁶. En ell es revelava com l'adscripció de cada persona a cada grup representa un autèntic problema conceptual (un militar falangista hauria de ser encabint dins la família "militar" o a la "falangista" ?).

Considero que la solució donada per C. Viver avança en una de les dues direccions que porten a la superació d'aquest fals dilema. Els estudis de personal polític han de contenir una anàlisi de procedència, política i socioprofessional, perquè això permet de donar una visió panoràmica del consens polític i de classe al que el franquisme accedeix en cada moment, i això és el que parcialment fan Carles Viver i Teresa Climent en el seu estudi pioner⁷. Hi ha però un altre pas a fer: la determinació de dinàmiques polítiques. La determinació d'un marc on es pugui seguir un joc polític concret, les actuacions de les persones, les relacions que entre elles s'estableixen, la seva natura real i sense apriorismes. D'alguna forma cal dotar-se d'un *stock* suficient de cassos, de material empíric que ens permeti comprobar el que sembla que hagi passat d'hipòtesi a tesi sense necessitat de comprovació sinó per *consens*. El "centre d'extracció" no esgotaria, doncs, les variables a tenir en compte per dibuixar qualsevol joc polític possible dins el franquisme⁸.

Considero necessari un esquema doble d'anàlisi de procedències i de clienteles en joc intersectades per tal de posar un cert "ordre" a les anàlisis polítiques del franquisme, que superin la falsa impressió de "pluralitat" que, de fet, s'ha sustentat en tan poca cosa que no deixa al terme sinó una significació absolutament vaga. De fet l'explicació "familiar" ha tingut força de *kremlinològica*, en el pitjor sentit del terme. L'opacitat de la dictadura per al seu procés polític intern a portat a haver d'interpretar amb dades molt elementals que cal superar.

El procés seguit pels polítics del règim - en sentit ampli - en la transició ha de contribuir a fer-nos adonar de la debilitat d'una explicació "familiar". Com s'explicaria sinó que la sortida més habitual dels polítics de l'aparell franquista fos UCD - un partit cubat en els governs civils⁹ - i no pas la concreció d'un espectre polític molt més ampli i diversificat. Cal recordar que tota opció que no fos UCD fou absolutament marginal,

excepció d'AP més per la seva evolució posterior que no pas per l'èxit tingut en el període constituent. Si en el franquisme l'entramat familiar hagués estat part consustancial al joc polític, s'hauria produït una sortida "plural-familiar" al tardofranquisme i, cal convenir en que la sortida fou clarament "clientelar-burocràtica": *grosso modo*, els situats en l'aparell en el precís moment de la reforma marxaren darrera Suarez, els que es trobaven "fora" darrera Fraga i López Rodó. Ni el grup de l'Opus Dei, ni el democristià, ni tant sols el falangista demostraren tenir al darrera una estructura que justificués la seva consideració com autèntiques famílies, de manera que persones de les mateixes procedències van seguir camins ben diferents en la transició. La pròpia dificultat d'UCD en arrelar després del primers èxits electorals fou sense cap gènere de dubtes la mena de batalles internes típicament de notables que s'esdevingueren en el seu interior sense un poder moderador reconegut, donat el caire conjuntural que se li adjudicà al d'Adolfo Suarez, ni tampoc unes bases que donguessin consistència a les aspiracions de cada *barón*. Fou, sens dubte que amb altres factors, un problema de "cultura política" el que possibilità el "parricidi" de Suarez. Com en el fracàs d'opcions com la falangista o la democristiana hi hagué un toc d'autocomplacència i autoconvenciment, el de creure que tenir una imatge "pròpia" dins el règim els havia singularitzat d'alguna forma.

Famílies i clienteles. L'aproximació microhistòrica.

Vagi per endavant que en les línies següents no pretenc resoldre la globalitat del problema d'historiar la política del franquisme sinó, d'una manera més modesta, assenyalar un seguit de propostes que crec que poden col·laborar a fer una anàlisi més correcta de la dinàmica interna del règim.

En general quan s'ha parlat de famílies polítiques dins el règim franquista s'ha al·ludit a una realitat molt i molt limitada. La del consell de ministres i unes poques persones més que s'hi trobaven al voltant. No s'han establert gaires connexions més "de dalt a baix" que les clientelars: tal ministre situa "als seus homes" - normalment homes i ben poc dones - en llocs de responsabilitat propers (posem per cas al ministre de Governació Blas Pérez situant com alcalde de Barcelona entre 1951 i 1957 a Antonio Simarro) i no molt més. La vinculació entre uns i altres és molt més personal que no pas una fidelitat "orgànica", en el sentit de fidelitat de partit, de manera que en una mateixa xarxa clientelar poden haver-hi falangistes i no falangistes, catòlics militants i d'altres que no tenen l'origen en el braç seglar de l'església. Encara que hi ha tot sovint "connexions d'origen", aquestes no tenen perquè respondre a fidelitats de grup¹⁰. Llibres de memòries apart, segurament devem al cine i no pas a la historiografia la millor descripció de com es podia jugar a política dins l'entramat franquista, em refereixo a la pel·lícula *La escopeta nacional* de Luis García Berlanga. Tot i la caricaturització que representa - per qüestió òbviament d'enfocament i d'objectius - la cerimònia d'un grapat de "notables" del règim i del seu entorn en una cacera il·lustra molt bé sobre els espais de trobada de les elits d'un règim, sempre necessàriament "extrapolítics" donat que el franquisme "no feia política", i fins i tot limitava el dret de reunió als seus fidels¹¹. Potser només l'interior del despatx d'un alt funcionari o un negociat de l'administració podrien ser tan explícits de com funcionava la política oficial de portes endins.

Partint de la precarietat dels nostres

coneixements sobre la dinàmica política del règim, de la qual sabem sovint més superficialitats que no pas trames de continuïtat, i de la que s'ha subratllat molt més l'anècdota "dissident" més que no pas l'estructura de fidelitats, fins i tot en el cas d'haver apostat per una *historia desde dentro*¹², cal obrir-se al treball de petita escala, on puguin resseguir-se aquestes fidelitats sense perdre en un *maremagnum* de "relleus de la guàrdia".

Vull dir amb això que l'anàlisi d'un àmbit restringit: una institució, una localitat, un grup de pressió, etc. resulta molt més fàcil arribar a algun tipus de conclusió sobre la dinàmica política del règim que no pas parlant de "les famílies", ja que en no tenir d'aquestes més que caracteritzacions sociològiques, la tentació és recórrer als tòpics sobre les intrigues del període 1936-1947 - limitat pel nomenament de Franco com a cap del govern de Burgos i pel seu "triomf espectacular" en el *referendum* de la *Ley de Sucesión* -, o bé passar l'expedient amb la suposició, mancada de tota base, de que els aliniaments d'aquell període varen tenir continuïtat.

Estudiar les persones que ocupen els càrrecs d'un ministeri, d'un govern civil, d'un ajuntament, d'una junta sindical local o de branca de l'activitat econòmica, una associació patronal, etc., veure les seves connexions dins i fora del marc objecte d'estudi sense liquidar l'expedient amb una etiqueta "familiar" i resseguir la seva participació en una gestió o en una presa de decisions sobre actuacions de qualsevol tipus, contribueix d'una forma més explicativa que la mera estadística muntada en base a unes fidelitats genèriques "al partit", "a la obra" o a qualsevol altre àmbit.

Perquè, què significa establir tant sols que un percentatge major o menor d'alcaldes de 1948, posem per cas, tenien carnet de *FET y de las JONS*? Si no s'estableix primer que significa la pertinença al partit i la diversitat de situacions que implica, doncs probablement no gran cosa¹³. I establir aquest significat cal fer-ho en cada cas i en cada àmbit, d'aquí la importància de l'anàlisi en profunditat d'un objecte ben delimitat. Sense que això invalidi estudis genèrics sobre "els catòlics" o "els falangistes", tal i com se n'han realitzat, però que o bé ens parlen només de les cúpules - cosa necessària però que no esgota la complexitat del tema - o bé adquireixen un caràcter molt més sociològic que no pas polític¹⁴.

Igualment aquestes anàlisis permeten perfilar molt més la dicotomia feixisme-autoritarisme, traduint als seus termes reals el significat del "pluralisme" franquista. D'alguna manera s'ha interpretat que Falange era igual a "feixisme espanyol", i per tant a un no domini "totalitari" de Falange sobre la política de l'estat correspondria un règim necessàriament "no feixista". Evidentment un estudi d'actuacions i actituds en profunditat ens mostraria que *FET y de las JONS* no esgota la nòmina feixista del franquisme. Ho han assenyalat P.Ysàs i C.Molinero en el seu treball recent sobre la patronal catalana¹⁵, les posicions de col·laboració amb la política del règim varen ser molt àmplies, i en el cas dels industrials, independentment de la seva condició de militant o no del *Movimiento*, resalta el suport a la pervivència d'una política absolutament restrictiva respecte de les formes de sindicalisme obrer lliure, cosa que com ha assenyalat S.J.Woolf és el tret més característic dels règims feixistes en matèria econòmica¹⁶. Per tant es pogué ser perfectament un militant devot de l'Acció Catòlica contrari a que el retrat de José Antonio pogués penjar - com a màrtir de la *Cruzada* - de l'altar d'una parròquia, però alhora un industrial convençut de que els obrers devien seguir

enquadrats dins de la OSE. Es a dir, que fou possible ser feixista i en canvi contrari a la influència dels falangistes. La qual, cal dir-ho, no fou tan reduïda com es podria suposar pels *plors* dels seus dirigents en torn del tema de la *revolució pendient*. Altra cosa és que administressin "amb prudència" la seva quota de poder i no es dediquessin a fer reviuir el frustrat esquadrisme d'abans de la guerra, o que no poguessin imposar-se absolutament com a fracció hegemònica.

Notes sobre les fonts.

Voldria en aquest apartat oferir un seguit d'observacions, no sobre el problema general de les fonts, sinó a l'entorn de les que jo personalment he treballat. En concret fare referència a la meua memòria de doctorat (antiga tesina) i a la tesi doctoral que tinc en curs sobre els ajuntaments de Catalunya en el mateix període.¹⁷

La documentació que em va servir de base en el cas de Sabadell i que continuo utilitzant en aquests moments és la que s'acumulà en el seu moment a la secretaria política del Govern Civil de Barcelona com a conseqüència dels relleus d'alcaldes i de regidors en els diferents municipis, primer a través d'un sistema irregular i arbitrari de nomenaments i destitucions i després del sistema d'eleccions per terços que configuraren l'anomenada *democràcia orgànica*.

Aquesta documentació resulta molt rica en dades sobre els ocupants dels diversos càrrecs, en tant que consta d'informes d'origen divers (guàrdia civil, FET-JONS, alcalde, membres de les "forces vives" locals, etc.) on s'explicita la data de naixement o l'edat, l'origen geogràfic, la residència, la professió, la solvència econòmica i la trajectòria política de l'individu abans, durant i després del *Glorioso Movimiento Nacional*, tot i que no sempre figuren totes les dades assenyalades en cada informe. Partint només de la informació que ens ofereixen aquests documents es pot confeccionar una base de dades força completa sobre el personal polític municipal, especialment per a ciutats d'una certa importància, ja que en els municipis rurals el valor de les informacions es desdibuixa, en tant sovint les referències que se'ns donen són molt més vagues i el Govern Civil no reclama aclariments donat l'escàs pes d'aquestes poblacions. No s'ha de creure però que tal documentació és fiable cent per cent per establir un classificació socioprofessional i/o política dels individus objecte d'estudi. En primer lloc cal assenyalar que les referències socioprofessionals són sovint equívokes, per exemple es designa amb el mateix mot "industrial" al propietari d'un taller amb un parell d'operaris i al director, gerent, soci, etc. d'una empresa que en tingui un centenar. En segon lloc segons qui el labori l'informe pot tendir a exagerar les referències sobre l'adhesió al règim - tan a favor com en contra -, a ocultar informació sobre passades militàncies, a deformar fets i circumstàncies, etc. Cal, per tant, cercar factors de correcció de les dades aconseguïdes que no sempre són fàcils de trobar, i filar molt prim per discernir entre informes contradictoris. En general es pot dir que els de la Guàrdia Civil són molt més "professionals" i imparcials, mentre que tots els demés tenen un major grau de deformació. Posaré un parell d'exemples.

Pau Mª Llonch Gambús, tinent d'alcalde de Sabadell 1940-1955, format en el Tradicionalisme i membre de l'Acció Popular Catalana (CEDA), s'afilià a

FET-JONS el 1939 i esdevingué molt ràpidament jerarca local del partit. Qualsevol referència a ell en els anys quaranta el classificaria com a falangista. El 1953 el mateix Pau Mª Llonch apareix citat en els *partes* de Falange al Govern Civil com l'animador de la política catalanista de les JOAC en contra del règim. Per les mateixes dates Llonch seria qualificat per qui l'hagués d'encabir en una família com un "catòlic" - si no com un catalanista - en base a la documentació oficial. Només a través d'una anàlisi de la realitat política sabadellenca dels mateixos anys podríem arribar a saber que el personatge era un fervent franquista, gens catalanista, que es feu falangista com una forma d'adhesió al règim sense tenir la menor relació amb el "revolucionarisme" *joseantoniano*, i que tant el 1940 com el 1955 era representant de l'integritisme intransigent i dels fabricants del textil. Darrera dels *partes* esmentats cal situar la pugna entre els centres parroquials i el Frente de Juventudes pel predomini en l'enquadrament juvenil. Si algú fa una classificació des de dades centrals, anònimes, constituïdes a partir d'aquests informes els equívocs poden multiplicar-se. En els resums interns al Govern Civil he pogut constatar per a diverses eleccions fins un 4-5 % d'errors atribuïbles al funcionari - per deixadesa, aburriment o el que sigui - i un percentatge encara més gran atribuïble a les errònies dades que faciliten els propis informadors del Govern Civil, quasi sempre els alcaldes de 1948 ençà, a vegades intencionadament a vegades per la rutina de saber que les seves propostes de candidats a regidors seran aprovades sense discussió. En ocasions algú que apareix el 1948 com a militant falangista el 1951 és només *adicto* per reaparèixer més endavant de nou com a falangista sense que s'hagi produït la seva baixa del partit en cap moment.

Cal, per tant, una contrastació de les fonts que els hi dongui un contingut més real. No podem quedar-nos amb les dades que ens ofereix el règim, per més còmode que resulti, i ens cal començar a pensar que si FE de las JONS era un partit minoritari el 1936, el 1939 cal mirar-se amb lupa als seus nous militants perquè ni de bon tros provenen d'una unificació sinó de nova inscripció. Darrera un nucli local del partit poden amagar-se coses ben diferents, sense presuposar que diferent origen i/o actuació vulgui dir major o menor grau de feixistització.

Una vegada establertes dinàmiques polítiques, que jo suposo clientelars per contrast amb la hipòtesi *familiar*, cal examinar gestions. Quedar-se amb la comprovació de que tal o qual nucli era integrista, falangista o carlí és només fer un pas, no la cursa completa. No podem suposar que l'etiqueta més o menys afortunada que pengem a un grup ens explica la seva activitat i les seves motivacions en actuar. I posaré de nou un exemple local per fer-ho entenedor. L'esquema evolutiu de l'ajuntament de Sabadell marcaria tres fases, presidides pels seus tres alcaldes: falangista-excombatent, social-catòlica i neofalangista. Una interpretació en base a aquests adjectius ens diu que la primera fase fou una autèntica negra nit per a la ciutat, que després vingué un limitat reformisme paternalista i que a les acaballes del règim va reaparèixer l'obscurantisme¹⁸. Políticament la lectura seria plausible, l'alcalde de l'etapa social-catòlica tal vegada s'hauria adaptat millor a la transició que no pas el falangista de darrera hora, però en la pràctica de la gestió no fou així. El segon i el tercer dels alcaldes varen ser aliats, fins al

punt que el catòlic tingué al falangista de primer tinent i en facilità la reelecció, malgrat els problemes que el ministre posava a tota reelecció, com es desprén de la lectura de les seves circulars. La seva política urbanística fou una perfecte continuació com es pot descobrir en els expedients de la gestió, i fins i tot es pot dir que, quant a una certa planificació de serveis socials, el falangista superà al paternal-catòlic. No penso que cap exemple local sigui trasposable o generalitzable, però el que sí que resulta ineludible de generalitzar és la necessitat de l'anàlisi concreta de cada cas per evitar interpretacions que, en no sostenir-se sobre la pràctica dels individus dels que es parla, esdevenen únicament ideològiques. Així el que sigui benèvol amb el règim descobrirà arreu dissidents, tots els que no siguin falangistes de carnet, l'intransigent ressaltarà, sense explicar-nos res, que de militants de FET-JONS n'hi havia molts, etc.

Conclusions:

La microhistòria, la història d'un nucli reduït, de la petita escala, - ja sigui un ajuntament, un consell d'administració, un govern civil, una diputació, un negociat, un jutjat, un sindicat local, etc. - ens ofereix possibilitats de contrastar les interpretacions que s'han fet de la dinàmica interna del règim i que he anomenat *familiars*, ja sigui - com jo penso - per haver-les de refusar, ja sigui per verificar-les. Cal per això defugir dels tòpics, de les interpretacions precipitades fetes en base a molt poques dades i amb un període molt estret com a àmbit d'anàlisi. Repensar el franquisme significa, doncs, insertar-lo en un replantejament del que ha estat el feixisme, menys centrat en ideologies i justificacions i més en polítiques i en accions concretes.

Notes

- 1.- Veure Juan José LINZ: "An Authoritarian Regime. Spain." a Erik ALLARDT i Yrjö LITTUNEN: *Cleavages, Ideologies and Party Systems. Contributions to Comparative Political Sociology.*, vol.X de l'obra *Transactions of the Westmarck Society.*, Helsinki 1964.
- 2.- Feixisme i estalinisme - o genèricament comunisme - han estat posats dins el mateix sac del totalitarisme per autors provinents de camps diferents. Per exemple el liberal Hans KOHN: *The Twentieth Century.*, Nova York 1949 (reproduït parcialment per Renzo DE FELICE: *Il fascismo. Le interpretazioni del contemporaneo e degli storici.*, Laterza, Bari 1970) o el catòlic Augusto DEL NOCE: "Totalitarismo e filosofia della storia.", a Il Mulino, febrer de 1967 (reproduït per C.CASUCCI: *Il Fascismo.*, Il Mulino, Bologna 1964). Però la comperació no ha resultat reeixida "científicament" sinó que ha estat més aviat esgrimida com a eina de combat durant la guerra freda. Així ho reconegué Renzo DE FELICE, autor gens sospitós de tenir simpaties comunistes, en el seu valuós recull *Le interpretazioni del fascismo.*, Laterza, Bari 1976, p.91.
- 3.- Veure Javier TUSELL: *La dictadura de Franco.*, Alianza, Madrid 1988, tant per a un bon resum del debat sobre la naturalesa del franquisme com per a una versió del franquisme com un autoritarisme no feixista, hebuda compta del seu "pluraleisme" intern. Per a una crítica de tal visió, veure Carme MOLINERO i Pere YSAS: *El règim franquista. Feixisme, modernització i consens.*, Eumo, Vic 1992 i també Enzo COLLOTTE: "Cinque forme di fascismo europeo. Austria, Germania, Italia, Spagna, Portogallo.", dins Luciano CASALI(ed.): *Per una definizione della dittatura franchista.*, Franco Angeli, Milano, 1990.
- 4.- Per una caracterització del terme famílies veure Amando DE MIGUEL: *Sociología del franquismo. Análisis ideológico de los ministros del régimen.*, Euros, Barcelona 1974.
- 5.- Veure Miguel JEREZ MIR: *Elites políticas y centros de extracción en España, 1938-1967.*, CIS, Madrid 1982.
- 6.- Veure Carles VIVER PI-SUNYER: *El personal político de Franco (1938-1945).*, Vicens Vives, Barcelona 1978.

7.- Veure Teresa CUBERT i Carles VIVER PI-SUNYER: "El personal político de la provincia de Barcelona de 1939 a 1959" a *Perspectiva Social*, núm.13, 1979.

8.- Només una anàlisi del bloc de poder franquista en cada àmbit, que en ressegueixi la seva lògica de relacions de poder, pot fer sortir de la constatació, més o menys generalitzada, de que a nivell local amb el franquisme controlaren els ressorts de l'administració pública "els poderosos". Mancats d'etiquetes polítiques clares l'interès de l'anàlisi rau en exercicis que sustentivitzin el que de lluny figuraria com una vida provincial on res no passa, com sembla despendre's d'alguns treballs. Veure Ana Rosa FRIAS RUBIO: "Una aproximación al análisis del personal político del Movimiento Nacional en la provincia de Soria." *Símpoio. La política conservadora en la España Contemporánea (1888-1982).* Comunicaciones, UNED, Madrid 1991, pp.522-539.

9.- Veure J.JODICE: "Repensando U.C.D.: la perspectiva institucional." i F.FRIETO VALDES: "La formación de la U.C.D. en Galicia: el papel de los dirigentes provinciales.", comunicacions presentades al 1er. Congreso de Historia Contemporánea de España, Salamanca, 7-9 d'Abril de 1992.

10.- Que les etiquetes indiquen ben poc ho prova que pugui parlar-se del ministre Blas Pérez com de un "falangista" (veure ALFRIAS RUBIO: *Op. Cit.*, p.530.), quan difícilment se'l podria considerar persona de la corda d'Arrese, Fdez. Cuesta i els altres homes de la "Vieja Guardia". Per una imatge més aproximada del paper de Blas Pérez com a militar fidel personalment a Franco veure Ramón GARRIGA: *Los validos de Franco.*, Planeta, Barcelona 1981.

11.- Cal només pensar en el cas d'aquell grup de procuradors en Corts pel terç familiar, que el 1988 intentaren tenir una reunió entre ells a Ceuta, provocant que en les sessions de 11 i 21 d'octubre s'aprovés un reglament específic per regular el dret de reunió de tots els procuradors.

12.- Les propostes, suggerents en principi, de l'article de Javier TUSELL: "Por una historia del franquismo desde dentro" a *Estudios d'Història Contemporània del País Valencià*, núm.9, Universitat de València, 1990, sembla que han obert definitivament la veda de la "recerca i captura" del dissident intern i de l'emboscada dins el règim, en substitució de la preferència de fa alguns anys per els opositors clandestins i "outsiders" en general.

13.- No invalida aquesta afirmació treballs com el de Roque MORENO FONSERET: "La presencia de los grupos políticos en el régimen de Franco a través de las elecciones municipales de 1948." dins *Símpoio. La política conservadora...*, pp.572-587, que resulten necessaris per exhumar el tipus de funció que la burocràcia falangista jugà en els processos electorals. Però és difícil que moltes de les dades que dóna l'autor sobre l'adscripció política d'alcaldes i regidors sobrevisquin a una ullada a la realitat provincial i/o local, per la pròpia precaritat de les dades de la *Secretaría General del Movimiento* que ha consultat.

14.- Totalment fora de la meua intenció el negar validesa a treballs com els de Guy HERMET: *Los católicos en la España franquista.*, CIS, Madrid 1985, edició original francesa de 1980; Sheelagh ELLWOOD: *Prietas las filas. Historia de la Falange Española, 1933-1983.*, Crítica, Barcelona 1984 o Ricardo CHUECA: *El fascismo en los comienzos del régimen de Franco. Un estudio sobre FET y de los JONS.*, CIS, Madrid 1983. El que vull argumentar és que necessiten de l'oportú contrapunt d'estudis adreçats a veure actuacions polítiques concretes, en el cas dels estudis més "sociològics" (vull dir de visió general sobre un grup caracteritzat anònimament), i anàlisis de les bases socio-polítiques del règim en el cas d'estudis d'èlits centrals.

15.- Carme MOLINERO i Pere YSAS: *Los industriales catalanes durante el franquismo.*, Eumo, Vic 1991.

16.- "Si algún rasgo de la economía fascista fue considerado alguna vez como totalmente distintivo por sus contemporáneos, fue esa brutal destrucción de los sindicatos independientes, y la obligatoria reintegración de los trabajadores dentro de las corporaciones." a S.J.WOOLF: "¿Existió un sistema económico fascista?" dins S.J.WOOLF i altres: *La naturaleza del fascismo.*, Grijalbo, México D.F. 1974 (1968), p.141.

17.- *Franquisme i poder local. L'Ajuntament de Sabadell, 1939-1979.*, UAB, Octubre 1990, i "Els ajuntaments a la Catalunya franquista, 1938-1979.", en curs.

18.- Veure Josep M. BENAUL: *Aproximación al movimiento popular de barrios en Sabadell.*, dins Xavier VINADER: *Sabadell, febrero 1976: una semana de huelga general política.*, exemplar mecanografiat, Arxiu Històric de Sabadell, Sabadell 1976, pp. 7-8 i 13-14.